

*Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ БІОГРАФІЧНОЇ ДОВІДКОВОЇ СПРАВИ

Розглядається наукова періодизація української довідкової біографістики як напряму біографістики та спеціальної історичної дисципліни. В якості основного критерію періодизації запропоновано національне відродження та формування державницького світогляду на ґрунті національної ідеї. Визначено межі, основні ознаки та риси, а також чинники формування кожного з періодів.

Ключові слова: періодизація історична, довідкова біографістика.

The periodization of the development of Ukrainian biographic reference as a branch of biographistics and a special historic discipline is considered. The main criteria of periodization is proposed to be the national renaissance and formation of the statist concepts on the ground of the national idea. The work defines the limits, main characteristics and forming factors of each period.

Key words: historic periodization, reference biographistics.

Рассматривается научная периодизация украинской справочной биографистики как направления биографистики и специальной исторической дисциплины. В качестве основного критерия периодизации предложено национальное возрождение и формирование государственного мировоззрения на основе национальной идеи. Определены границы, основные признаки и черты, а также факторы формирования каждого из периодов.

Ключевые слова: периодизация историческая, справочная биографистика.

Початковому етапу розвитку наукової дисципліни властиве накопичення конкретних емпіричних знань або фактів та вироблення основ теорії та методики. На цьому етапі періодизація виступає методом систематизації отриманого історіографічного матеріалу та його пізнання в конкретно-історичному та іншому вимірах [25]. При цьому ключового значення набувають критерії періодизації, одним із яких, на нашу думку, може бути фактор національного відродження

та формування державницького світогляду на ґрунті національної ідеї. Категорія «національне відродження», попри її ідеологічне забарвлення, цілком легітимно має право перебувати у списку наукових понять [11, с. 64]. Зміст цієї категорії дозволяє говорити про започаткування української біографічної довідкової справи на етнічних українських землях, які входили до складу Росії та Австро-Угорщини з другої чверті XIX ст. Саме у другій половині XIX століття «назва Україна вживається в українському громадському і приватному житті визнаючи всю територію українського народу...» [19, с. 3226].

Українське національне відродження, як стверджує І. І. Колесник, виконує методологічну функцію щодо вивчення української історіографії загалом (у її межах знаходиться біографістика як спеціальна історична дисципліна), оскільки дає змогу з'ясувати весь комплекс обставин та умов розвитку історичних знань і, водночас, виступає засобом вивчення й усвідомлення тих процесів і подій, що відбувалися у духовній сфері українців [12, с. 7]. Національне відродження пов'язане також із провідними науковими течіями свого часу, впливає на суспільну свідомість істориків і національну ідеологію [9, с. 105; 12, с. 7].

Погоджуючись із таким положенням, водночас можна запропонувати визначити категорію національного відродження наріжним каменем аналізу генези української довідкової біографістики та її періодизації. Такий підхід дасть змогу скласти більш предметне уявлення про соціокультурне тло, інтелектуальні чинники, зовнішні та внутрішні умови розвитку відповідних наукових дисциплін, з якими пов'язана українська біографістика та довідкова біографістика зокрема.

Про доцільність такого підходу свідчить і те, що довідкова біографістика реалізує не тільки наукові та пізнавальні, а, значною мірою, ще й соціальні функції, оскільки безпосередньо впливає на формування національної свідомості, національних духовних і культурних цінностей. «Світоглядні принципи» як важливий фактор впливу на зміни етапів розвитку науки й «пізнання та усвідомлення минулого» виокремлював А. М. Сахаров під час розробки періодизації історичної науки [23, с. 15].

Це посилення справедливе і щодо спеціальної галузі історичних дисциплін — біографістики та довідкової біогра-

фістики. В. І. Попик у дослідженні, присвяченому світоглядним принципам розвитку української біографістики, переконливо доводить, що для формування та змін вітчизняної біографічної традиції, її національної своєрідності та несхожості з біографічними традиціями інших народів упродовж століть визначальними були саме світоглядні засади українського народу [18, с. 9]. Вони ж тісно пов'язані з проблемами суспільно-політичного вибору України, тяжінням до державності. Ці самі принципи впливають на визначення концептуальних засад, формування джерельної бази, словника та змістову частину біографічних довідкових видань.

Категорію національного відродження неможливо розглядати поза контекстом формування української державницької ідеї та її практичного втілення у XIX–XX ст. Тому у періодизації розвитку біографічної довідкової справи враховується стала традиція української історичної науки, що покладає в основу періодизації історії України таку категорію, як її власна державність [25]. Таких поглядів дотримувалися, зокрема, М. С. Грушевський, І. П. Крип'якевич, М. П. Ковальський та інші. Це дало змогу розглядати історію України не лише у контексті еволюції її власної державності, а й як історію українського етносу у складі інших державних утворень: Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської та Австро-Угорської імперій, СРСР тощо. Окремим питанням у цих теоретичних поглядах є історія української діаспори, що перебуває поза межами українських етнічних територій (Німеччина, Велика Британія, Франція, США, Канада, Австралія та ін.), але її історія невід'ємна від загальної історії України.

Багато дослідників цілком слушно не виокремлюють історіографічне надбання української діаспори від української історіографії. При цьому вони (Я. С. Калакура та інші) не схильні ототожнювати поняття «українська історіографія» та «історіографія в Україні», тому що у межах України на її етнічних територіях у різні часи діяли наукові установи та окремі дослідники — представники польської, російської, німецької, австрійської, румунської, угорської історіографічних шкіл та течій [10, с. 409]. Урахування внеску української діаспори дозволяють цілісно досліджувати історію української довідко-

вої біографістики у її загально історичному, загально цивілізаційному дискурсі, зважаючи, зрозуміло, на суперечливі та мінливі перебіги історичних подій, коли Україна втрачала або знову поновлювала власну державність.

Про сталість українознавства в контексті класифікаційної категорії «державність» свідчить і факт формування на початку 20-х рр. XX ст. фонду «Україніка» у Всенародній бібліотеці України. Коментуючи проект інструкції для комплектування цього фонду, який базувався на трьох принципах (етнографічний, територіальний і державний), С. Іваницький-Василенко додав до них ще й політичний: «матимем принцип географічно-етнографічний й географічно-політичний, тобто будемо зараховувати до українського відділу всю літературу, де мова мовиться про землі, які заселяє український народ, і про землі, які протягом історії були під національною українською властю, центральною чи місцевою» [6, с. 84].

Спробу періодизації історико-біографічних досліджень в Україні одним із перших здійснив В. С. Чишко. Критеріями він обрав «загальноісторичні парадигми розвитку суспільства, передусім у духовній сфері» [27, с. 162]. У загальних рисах позначені В. С. Чишком етапи розвитку історико-біографічних досліджень і теоретичні досягнення, що виступають підґрунтям довідкової біографістики, співпадають із запропонованими підходами щодо періодизації історії української біографічної довідкової справи.

На основі вивчення феномену біографії як соціального явища Л. Г. Скоковою була розроблена періодизація розвитку біографічного методу як дослідницького процесу в соціології [24, с. 5]. Ця періодизація підкріплює положення, що довідкова біографістика в Україні розвивалася в межах загальних тенденцій розвитку соціально-гуманітарних дисциплін та розкриває перспективні можливості подальшого вивчення періодизації на міждисциплінарному рівні.

Періодизація історії української довідкової біографістики — напряму біографістики як складової історичної науки — покищо недостатньо досліджена. Запропоновані підходи до її періодизації, серед критеріїв яких виступає національне відродження та формування державницького світогляду на ґрунті національної ідеї, можуть стати предметом

наукової дискусії та уточнення періодизації вітчизняної довідкової біографістики.

Таким чином, генезу української біографічної довідкової справи слід розглядати у тісному взаємозв'язку з такими категоріями, як процеси національного відродження в Україні у XIX–XX ст., формування і розвиток національно-державницького світогляду українського народу. Зазначене дає підстави визначити головні ознаки кожного з періодів, прослідкувати, як національна ідея реалізовувалася в кожному періоді в біографічних довідкових виданнях, оцінити досягнуті результати та окреслити перспективи дальшого розвитку теоретико-методичних засад цієї наукової дисципліни. Історія української біографічної довідкової справи допомагає простежити безперервність та спадковість процесу створення повноцінної історії України в її особах. Керуючись наведеними вище міркуваннями, пропонуємо наступну періодизацію української біографічної довідкової справи.

Перший період (друга пол. XIX – 1917) пов'язаний із часом, коли Українські землі входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Особливості розвитку біографічної довідкової справи у цей час були зумовлені історико-географічними та політичними чинниками, а також специфікою початкових етапів розвитку національного руху, суспільної думки [22], громадської, наукової та політичної діяльності українства.

Творці української довідкової та біографічної довідкової справи були зорієнтовані на європейські та російські традиції. Але протягом XIX ст. перекладні європейські універсальні та біографічні словники поступово замінюються частково адаптованими до національних потреб і читацьких смаків виданнями, поповнюються оригінальним національним біографічним матеріалом (словники Є. Болховітінова, Д. М. Бантиш-Каменського).

Біографічні довідкові видання означеного часу створюються за етнічним (словник І. Левицького), територіальним (губернські словники) принципами, або шляхом представлення українців світові (участь у російських та інших біографічних довідкових проектах) із метою встановити в інтелектуальній свідомості самий факт існування України, що було

типовим для цього етапу боротьби за національно-культурне відродження та власну державність.

Засобом поширення біографічних довідкових знань виступає розвиток бібліографічної діяльності у другій половині XIX ст. [13, с. 111–244]. Його можливо розглядати у якості одного із компонентів аналітичного підходу до оцінки явищ духовного життя країни. Принципово новим у суспільному, науковому, культурному житті України у цей період слід вважати появу осередків, товариств, наукових інституцій історичного напрямку, співробітники яких долучилися, у тому числі, через періодичні видання і часописи до біографічної довідкової справи.

Бібліографічна і біобібліографічна праця професійних науковців та аматорів (Г. О. Геннаді, Г. О. Милорадович, П. І. Бодяньський, Д. І. Багалій, І. О. Левицький, І. Ф. Павловський тощо) в окремих губерніях (Харківська, Чернігівська, Полтавська губ, Слобожанщина, Київ, Галичина тощо) стала помітним явищем культурного життя в Україні та започаткувала один із шляхів розвитку довідкової біографістики. Губернські періодичні видання, на сторінках яких оприлюднювалися бібліографічні дослідження, дозволяють простежити еволюційне переростання біобібліографічних записів і нотатків у галузеві біобібліографічні та біографічні довідкові видання, пов'язані, переважно, з українською літературою та літературознавством.

У другій половині XIX ст. важливими осередками формування національних традицій української історіографії та зачатків національної біографістики стають університети. Вони відіграють важливу роль у формуванні одного з напрямів біографічних досліджень і відповідних довідкових видань. Написання історій і презентація наукових досягнень професорського складу навчальних закладів (Київська духовна академія, Імператорський університет Св. Володимира, Харківський, Новоросійський, Львівський університети, Рішельєвський ліцей в Одесі, Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині тощо) супроводжується створенням біографічних довідкових видань, які будуються за відповідною концепцією та структурою, спираються на конкретну джерельну базу, супроводжуються науковим апаратом.

Однією з особливостей цього періоду є видання біографічних довідкових видань російською мовою. Біографічні видання, що виходили на українських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, видавалися українською мовою та відзначалися більш виразною українознавчою спрямованістю. На розвиток української науки і культури, невід'ємною складовою яких була біографістика в усіх її вимірах, суттєво позначилася та обставина, що українські землі перебували у складі різних за суспільним устроєм, мовами, національними традиціями державних утворень. Біографічні довідкові видання підпадали під дію Валувського циркуляру (1863), посиленого Емським указом (1876). В останній чверті XIX ст. розпочалася активна праця української інтелігенції та науковців із розбудови української літературної і наукової мови, впровадження її в освіту й науку, створення за її допомогою світоглядно-культурних цінностей, які б визнавалися усім світом [21, с. 68].

Кінець XIX ст. – початок XX ст. відзначені великими здобутками у створенні джерельної бази національної історії та історичної думки, в межах яких кристалізуються народницький або народно-демократичний та державницький напрями та світоглядні засади біографістики. Це видно на прикладах статті харківського історика й етнографа П. С. Єфименка «Потребность в биографическом словаре южнорусских¹ деятелей и несколько слов о его программе» [7], діяльності київського біографічного гуртка В. Б. Антоновича [17, с. 8–15], словника галицького історика І. О. Левицького «Прикарпатская Русь в XIX веке в биографиях и портретах ее деятелей» [14].

Концептуально довідкові видання були зорієнтовані на висвітлення через біографії діяльності осіб загальноукраїнського, регіонального, місцевого рівнів, тобто, всіх тих, «хто своєю працею, громадянською позицією та самовідданим служінням справі зробили реальний внесок у розбудову України, різних сфер її суспільно-політичного, державного, соціально-економічного та духовно-культурного життя» [18, с. 33].

¹ З XVI ст. в історичній літературі для визначення території, що була заселена українським народом, використовувався термін «Південна / Південно-західна Русь», «Південна Росія», «Малоросія», скажімо: Південно-західний відділ Імператорського російського географічного товариства.

Перебування українських земель під владою Російської та Австро-Угорської монархій були гальмом на шляху створення великих універсальних енциклопедичних видань, на зразок «Енциклопедичного словника» Плюшара, Брокгауза й Ефрона, або національного за задумом «Російського біографічного словника». Серед біографічних довідкових видань кінця XVIII – першої чверті XIX ст. набули поширення словники. В наступному до словників додалися енциклопедичні словники, а наприкінці XIX ст. – енциклопедії. Але суттєвих відмінностей між різновидами видань «словником», «енциклопедичним словником», «лексиконом» тощо та їхньою структурою і наповненням на той час не існувало. З другої половини XIX ст. поряд із ними існують інші різновиди довідкових видань – біобібліографічні словники, життєписи, альбоми біографій, довідкові книжки тощо. Серед біографічних довідкових видань переважають тематичні та галузеві словники, зміст, обсяг і спрямованість яких залежали від розвитку національного руху, стану формування національної ідентичності українського народу, історичної та інших гуманітарних наук, зокрема – їхньої джерельної бази.

У процесі розвитку практичної довідкової та біографічної довідкової діяльності формуються їхні науково-методичні засади. Емпіричним шляхом йде пошук оптимальних елементів структури довідкових видань і методичних підходів щодо їх унормування. Зокрема, задля досягнення мети практикується попереднє складання словника видання на підставі певних критеріїв відбору осіб, розташування статей за алфавітом або в інший спосіб, структурування біографічної статті (життєпис, бібліографія, іконографія) та довідкового видання в цілому (попереднє слово або вступ, стаття, різноманітні покажчики).

Дальший розвиток теоретичного знання про біографію та біографічні довідкові видання засновувався на двох різних об'єктах пізнання – біографії та довідковій книзі («біографічні збірники»). Уявлення щодо біографії як жанру словесності, напряму історичної науки та наукового твору [1, с. 33–36; 3, с. 70–73] та типології довідкових видань (лексикони, енциклопедії, словники) оприлюднюються в низці енциклопедичних видань («Энциклопедический

лексикон» А. Плюшара; «Энциклопедический словарь в издании Брокгауза и Ефрона»).

Відомим книгознавцем М. М. Лісовським пропонується рання з відомих класифікація довідкових видань (енциклопедичні, лінгвістичні та біографічні), відповідно до якої біографічні словники за змістом були поділені на загальні та спеціальні [15, с. 384–385]. Думки авторів щодо біографії та довідкової книги, а також спробу систематизувати їх за змістом можна вважати однією з рубіжних віх в історії осмислення біографії як культурного явища у вітчизняній традиції та першою класифікацією біографічних довідкових видань. Виокремлення підвидів довідкових видань за їхніми характерними особливостями (енциклопедії, енциклопедичні словники, словники) дає змогу констатувати закладання головних видо- і типоутворюючих складових довідкових видань. Створені за таким принципом довідкові видання мають досить високу інформативність, забезпечують зручний пошук відомостей і розраховані на широке коло читачів.

Другий період (1917–1921) припадає на часи Української революції, які стали якісно новим періодом формування української нації та держави. Завдяки діяльності низки Урядів незалежної України (1917 – березень 1921) державою були утворені політичні, матеріальні, фінансові, організаційні та інші умови розвитку української науки, культури, освіти. Чільне місто серед академічних установ прикладного гуманітарного профілю посіла Постійна комісія для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933). Задум розкрити величезний потенціал українського народу через Український біографічний словник співпав із вибореною незалежністю України. Ідея створення національного біографічного словника знайшла широку підтримку в українському суспільстві й активно провадилася в життя науковцями Української Академії наук, вищих навчальних закладів, наукових товариств.

Ініціатори створення Комісії виходили із потреб самоідентифікації українського народу в нових історичних умовах, осмисленні ролі творців національної історії та створенні українського пантеону історичних діячів на всіх рівнях науки, культури, громадського життя. Підготовка національ-

ного біографічного словника усвідомлювалася керівниками Української академії наук та причетними до цього процесу науковцями як важливе соціокультурне явище.

Важливою складовою діяльності Комісії стало опрацювання відповідних змістовно-методологічних орієнтирів, завдяки яким майбутній біографічний словник набув би національні риси. В умовах будівництва української державності особлива увага зверталася на поширення правдивих знань про борців за державність — київських і галицько-волинських князів, гетьманів, кошових отаманів тощо.

Однією з головних відмінностей біографічних довідкових видань від енциклопедичних і біографічних словників попереднього періоду була переважно українська джерельна база, на якій у перспективі мав створюватися національний біографічний словник. Організаційно-методичні заходи, що здійснювалися Біографічною комісією, дають змогу визнати, що вони відповідали сучасним (на той час) науковим і методичним вимогам європейської біографічної довідкової справи, певна частина яких зберегла своє значення і отримала розвиток в теоретичній площині біографічної довідкової справи наприкінці ХХ ст.

Третій період (20-ті – початок 90-х рр. ХХ ст.) є одним із найскладніших і найбільш неоднозначних в історії української біографічної довідкової справи. З одного боку, протягом більшої частини ХХ ст. українська довідкова біографістика розвивалася у несприятливому культурно-історичному дискурсі. Суверенні права України, особливо в галузях саме гуманітарних наук розвивалися в умовах, що суттєво обмежували розвиток як теоретичних напрацювань, так і їх практичного втілення за рахунок домінування низки чинників, передовсім — ідеологічних. У цей час розвиток української історичної науки стримувався відомими політичними та цензурними обмеженнями, зокрема, закритістю багатьох джерел (документів КПРС і КПУ, органів державної влади, КДБ, іноземних джерел із історії України), неможливістю повноцінної наукової дискусії, міжнародною ізоляваністю тощо. З іншого боку, навіть у ці часи українська біографічна довідкова справа мала вагомі науково-організаційні надбання, які варто розвивати. Цей великий хронологічний період можна умовно поділити на декілька етапів.

20-ті – сер. 30-х рр. ХХ ст. пов'язані з часом відносно-го розквіту культурної автономії, національного будівництва в літературі, мистецтві, культурі, науці, видавничій діяльності. Український рух за самовизначення змусив радянську владу розпочати політику українізації, в якій питання культурного розвитку набрали особливої ваги на материковій Україні та еміграції.

Події 1917 – березня 1921 р. дали імпульс розгортанню літературного життя довкола журналів і літературних угруповань, що об'єднували письменників різних поколінь із усієї України. Найпотужніші сили українського культурного та духовного життя були зосереджені в галузі літератури. Коротка доба розквіту української радянської літератури, що отримала в літературно-мистецькій сфері назву «культурного ренесансу», сприяла появі низки біографічних довідкових видань, які зафіксували період літературного відродження в УСРР. Однією з особливостей біографічної довідкової справи в Україні у 20–30-ті рр. була підготовка біографічних та біобібліографічних довідників письменників і митців, над створенням яких плідно працювали М. А. Плевако, М. М. Биковець, О. П. Новицький, Ф. Л. Ернст, В. І. Кривоус і П. О. Козицький та ін., поява біобібліографічних покажчиків «Десять років української літератури. 1917-1927» А. Лейтеса і М. Яшека та «Матеріали до словника граверів» П. М. Попова. Одним із результатів розробки класифікації в книгознавстві стало виокремлення як окремого довідкового виду книги [20]. На цій основі в подальшому розроблялася класифікація і типологія довідкових і біографічних довідкових видань.

У 1930–1934 рр. на базі Акціонерного товариства УРЕ під керівництвом наркома освіти УСРР М. О. Скрипника почалася підготовка 40-томної «Української радянської енциклопедії» (УРЕ) [17, 41–52; 26]. Спроба створити в умовах державного терору радянську за ідеологією, але національну за характером універсальну «Українську радянську енциклопедію» залишилася нереалізованою. На середину 30-х рр. українська біографічна довідкова справа, як і багато інших здобутків української культури, була втрачена, а їхні творці зазнали репресій.

Підвищувалася роль зарубіжного українознавства в збереженні та примноженні традицій українського народу.

Практичний внесок в українську біографічну справу зробили науковці, що працювали за межами УСРР. Так, протягом 1930–1935 рр. у Львові вийшла «Українська загальна енциклопедія. Книга знання» (Т. 1–3; головний редактор — І. Раковський).

Сер. 30-х - друга пол. 50-х рр. ХХ ст. — час найбільшої «закритості» радянського суспільства, ідеологічного та політичного контролю над усіма видами інформації, зокрема й біографічної [8, с. 14; 16, с. 8, 132], впровадження в наукову та культурну сфери ключової концепції «давньоруської народності», «возз'єднання» українського та російського народів тощо, з метою забезпечити відповідний розвиток гуманітарних наук в УРСР. Ініціювання у 1944 р. державним керівництвом СРСР підготовки 20-томної «Української радянської енциклопедії», робота над якою через брак коштів була припинена у 1947 р. на етапі створення тематичних словників.

Друга пол. 50-х - початок 90-х рр. ХХ ст. На початок 70-х рр. в Україні на базі Головної редакції Української радянської енциклопедії була створена система підготовки довідкових видань. До неї увійшли багатотомні універсальні енциклопедії («Українська радянська енциклопедія», т. 1–17, 1958–1965; т. 1–12, 1977–1985), словники (персональний «Шевченківський словник», 1976–1977 рр.), короткі енциклопедії, енциклопедичні словники («Український радянський енциклопедичний словник», 1966–1968; 1986–1989), різноманітні галузеві (Колчинський І. Г. «Астрономы», 1977; «Біологи», 1984; Волков В. А. «Химики», 1984; «Письменники Радянської України. 1917–1987», 1988 тощо), тематичні («Митці радянської України — Лауреати Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка», 1983) та інші довідкові видання.

Марксистсько-ленінський світогляд закріплюється як визначальний методологічний принцип у біографічній довідковій справі при створюванні концепції, виборі критеріїв відбору осіб при формуванні персонального складу, змісті біографічної статті та оцінці внеску особи в конкретні сфери діяльності. Заангажоване офіційне тлумачення подій і фактів історії України, уніфіковані ідеологічні оцінки діяльності політичних, громадських діячів, творчості культурних, наукових та інших діячів залишило за межами довідкових видань

багатьох провідників народних рухів, визвольних змагань, борців за незалежність, військових, церковних діячів тощо.

У той же час поява корпусу національних довідкових і біографічних довідкових видань засвідчувало новий рівень розвитку знань, їх інтеграції, підготовки професійних редакторських кадрів, нагромадження досвіду та відіграло певну позитивну роль у формуванні біографічного довідкового знання. Разом вони стали значним науково-методичним і практичним здобутком, на якому розпочала розвиватися українська довідкова біографістика новітнього часу.

Після другої світової війни поповнилися наукові сили української діаспори. Її найвизначнішим науковим проектом, що розвивав національні традиції, стало створення Енциклопедії українознавства, в біографічному блоці якої її творці зосередили увагу на тих особистостях, діяльність яких замовчувалась або фальсифікувалась у радянський період. Для створення біографій їх автори залучили багато джерел, з різних причин недоступних дослідникам в УРСР.

Централізація організаційної, теоретико-методичної та науково-дослідної роботи з підготовки довідкових і біографічних довідкових видань у союзних інституціях, ідеологічна спрямованість і політизація практичної сфери біографічної діяльності з боку Радянської держави частково пояснюють відсутність в Україні розробок щодо теоретичних проблем біографічної діяльності, її напрямів, зокрема довідкової біографістики. Вони ж забезпечували республіканські редакційно-видавничі центри з підготовки довідкової літератури директивними методичними розробками з метою запровадження їх у практику.

За довідковою біографістикою остаточно закріпився міждисциплінарний зв'язок із книгознавством, що закріпив уявлення про організаційно-функціональну, класифікаційно-типологічну побудову біографічних довідкових видань. У її основу були покладені та закріплені у державному стандарті теоретико-методичні розробки науковців у галузі енциклопедичної справи, сформовано спільний погляд на типи енциклопедичної та словникової статей, їхній зв'язок із різновидами та типами довідкових видань. У практику було введено усталену структуру біографічної статті (заголовок, де-

фініція, змістовна частина, бібліографія, іконографія тощо), що остаточно вивело довідкову біографістику на міждисциплінарний рівень.

На кінець 70-х рр. у науковому середовищі сформувалася система поглядів на біографістику (біографіку) як на спеціальну галузь історичної науки [2, с. 136]. Тоді само спостерігаються суттєві зміни в галузі біографічних досліджень, що супроводжуються зміною концептуальних засад, переорієнтацією на інтерпретативні стратегії, концентрацією уваги на рівні суб'єктивно-особистих значень і змістів [5, с. 47]. На початок 90-х рр. довідкова біографістика в Україні вже мала досить розвинену структуру довідкових видань, сукупність наукових і практичних знань у галузі біографістики і відповідного напрямку книгознавства.

Четвертий період розпочався наприкінці 80-х рр. ХХ ст. і триває нині. Динаміка довідкової біографічної діяльності відбиває динаміку життя, розвиток суспільства і суспільних уявлень, наукових знань про біографістику, довідкову біографістику як один з її напрямів. З отриманням державності поступово долаються ідеологічні стереотипи, формується якісно нова історична свідомість українського суспільства, зростає зацікавленість до персоніфікації своєї історії в особах діячів усіх рівнів — від загальнонаціонального до регіонального, які діяли на теренах України і за її межами та своєю працею, інтелектом і звитягою в різні історичні часи сприяли розвитку України. Створення в незалежній Україні національного біографічного словника, ідея якого була проголошена у 20-х рр. ХХ ст., залишається нагальною суспільною потребою та визначає головний напрям у розвитку української довідкової біографістики.

Радикальні зміни відзначилися на історіософських, світоглядних, методологічних засадах української історичної науки, тематиці наукових досліджень. Цьому сприяло визволення української історичної думки з-під ідеологічного диктату, цензурного пресу, визнання плюралізму, ріст державницької свідомості, входження її в контекст європейського та світового історичного процесу, об'єднання творчого потенціалу істориків материкової України та західної і східної діаспори українців в соборну національну історичну науку.

На цьому тлі характерною ознакою періоду є швидкі темпи поступу дослідницьких, науково-організаційних, соціально-культурних та інших чинників розвитку біографічної довідкової справи. Це стало можливим унаслідок розширення пізнавального поля історичної науки, передусім, шляхом персоналізації предмету історії (від біографій видатних осіб до індивідуальних життєписів конкретних осіб, які не підпадають під визначення «видатний»). До кола історичних досліджень, пов'язаних із особою в історії, додалися такі нові напрями, як історія ментальностей, антропологічно орієнтована історія, історія ідентичностей, мікроісторія, історія повсякденності, гендерні студії тощо. Ці підходи поширюються не тільки на біографію особи, а й на концепцію, словник та інші складові біографічних довідкових видань.

Зазначені досягнення біографістики та довідкової біографістики були б неможливі без бурхливого розвитку українського джерелознавства. Розбудова джерельної бази української історичної науки, залучення наукових надбань діаспори та закордонних дослідників історії України суттєво вплинули на динаміку отримання нової біографічної інформації. Деідеологізація історії, пошук, опрацювання та залучення нових джерел дали змогу історикам поступово відкривати і виводити із забуття нові імена українських достойників, включати їх до біографічних довідкових видань із метою якомога швидше зробити їх відомими українському суспільству та міжнародній спільноті. Коло джерел біографістики значно розширилося, почастішало, зокрема, використання таких писемних джерел, як генеалогічні, ономастичні, агіографічні, епіграфічні тощо.

На темпи розвитку довідкової біографістики суттєво вплинули регіоналізація історичних досліджень, зростання уваги до локальної, місцевої історії, до вивчення якої прилучилося багато професійних істориків і краєзнавців. Регіональні біографічні довідкові видання якнайкраще поєднують просторові та часові виміри, враховують такий важливий людський показник, як регіональну ідентичність (ментальність) і наповнюють довідники постатями, які діяли на цих територіях у різні історичні часи.

Наведене свідчить, що у сучасній біографічній практиці починають домінувати більш мобільні різновиди довідкових

видань, зокрема регіональні, галузеві, тематичні довідники, біобібліографічні покажчики, поточні довідники «Хто є хто», матеріали до біографій, робочі зошити, біографічні календарі тощо, зміст яких відповідає зростаючому суспільному попиту. Ця обставина утруднюватиме створення наукової класифікації довідкових біографічних видань, унормування їх видової структури.

Новий етап розвитку української біографістики позначився науковим осмисленням здобутків національної біографістики в історичному контексті. Потреби суспільства акцентували основні завдання і напрями наукової та практичної діяльності в цій галузі історичної науки. Біографічна довідкова справа розвивається як практична діяльність і як наукова дисципліна. Серед пріоритетних напрямів набувають чинність питання фундаментальних принципів довідкової біографістики, головним із яких залишається усвідомлення поняття сутності біографічного знання в цільовому призначенні біографічної довідкової справи.

Відбувається далі утвердження наукового статусу біографістики як спеціальної історичної дисципліни, про що свідчать монографії О. Л. Валевського «Основания биографии» [4] та В. С. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» та роботи інших дослідників. У 1993–1994 рр. В. С. Чишко виокремив у структурі біографістики «словниково-біографічну діяльність», а теоретичну, методичну та практичну діяльність із створення біографічних довідкових видань він назвав окремим напрямом біографістики [27, с. 49], який успішно розвивається в останнє десятиріччя.

На сучасному етапі довідкова біографістика розглядається науковцями як специфічна сфера науково-практичної діяльності, що містить дві складові — книгознавчу, що приділяє увагу цьому напрямку з боку теорії та методики побудови сучасної системи довідкових і довідково-біографічних видань, та біографічну як галузь спеціальних історичних дисциплін. Зазначені обставини свідчать про міждисциплінарний характер довідкової біографістики, що висуває певні вимоги до питань її методології, методики на інших науково-теоретичних і практичних засад. На відміну від попередніх періодів, рішення зазначених проблем знаходиться в науково-методичній площині та не має ідеологічного спрямування.

У контексті опрацювання цих завдань провідним науково-методичним центром стала Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. У складі цієї наукової установи з 1994 р. діють Інститут книги та Інститут біографічних досліджень. Одним із напрямів діяльності останнього є теоретичні та методичні розробки з різних аспектів біографістики та біографічних довідкових видань, зокрема Українського біографічного словника та електронного «Українського біографічного архіву».

Однією з особливостей сучасного етапу довідкової біографістики є розширення інформаційного простору за рахунок використання нових інформаційних технологій. Розгортається, зокрема, створення мультимедійних енциклопедій на електронних носіях, що значно поширюють можливості створення нових біографічних довідкових видань та інструментів доступу до них широкого кола користувачів.

Практика, що склалася, свідчить, що створення національного біографічного ресурсу здійснюється, насамперед, шляхом накопичення персоналій із авторитетних біографічних довідкових видань, біографічних праць різних жанрів і новітніх біографічних досліджень. Головним джерелом для електронної бази все ще залишаються біографічні та біобібліографічні джерела на паперових носіях.

На сучасному етапі одним із головних завдань довідкової біографістики залишається створення образу України в постанях. Сумативний підхід до вирішення цього завдання найбільш поширений і в наш час, хоч він уже явно недостатній. У середині ХХ ст. довідкова біографістика вийшла на міждисциплінарний рівень. На основі книгознавчих напрацювань була створена науково-методична й організаційна система підготовки довідкових видань, складовою частиною яких є біографічні довідкові видання. Відповідний внесок, як-от: типологія і структура біографічних статей і довідок, способи подання біобібліографії тощо, було зроблено з боку науковців гуманітарних дисциплін. Сучасний етап, на наш погляд, можна охарактеризувати як інтегративний, який органічно вміщує сумативний і міждисциплінарний напрями та синтезує їх відповідно до сучасних завдань. У цьому напрямку можна виокремити теоретичний рівень, пов'язаний із біографістикою і суміжним їй комплексом наук, та прикладний, на якому здійснюється організація отриманих знань у

відповідну систему, що поширюється через біографічні довідкові видання та електронні видання.

Періодизація української довідкової біографістики — пряму біографістики як складової історичної науки, поки що не дуже досліджена. Запропоновані нами підходи до її періодизації, серед критеріїв яких виступає національне відродження та формування державницького світогляду на ґрунті національної ідеї, може стати предметом наукової дискусії, яка сприятиме уточненню періодизації вітчизняної довідкової біографістики.

1. А. Я. Биография и биографические словари [Текст] / А. Я. [Яновский] // Энцикл. словарь в изд. Брокгауза и Ефрона : в 43 т. / под ред. И. Е. Андреевского. — СПб., 1891. — Т. 4. — С. 33–36.
2. *Беленький, И. Л.* Биография как культурно-историческая проблема [Текст] / И. Л. Беленький // Ист. биография : сб. обзоров. — М., 1990. — С.136–164.
3. Биография [Текст] // Энцикл. лексикон : в 17 т. / ред. Н. И. Греч, О. И. Сенковский. — СПб. : тип. А. Плюшара, 1856. — Т. 6. — С. 70–73.
4. *Валевский, А. Л.* Основания биографики [Текст] / А. Л. Валевский. — К. : Наук. думка, 1993. — 110 с.
5. *Голубович, И. В.* Биография как социокультурный феномен : методология анализа в гуманитарном знании [Текст] / И. В. Голубович // Интегративна антропологія. — 2009. — №1. — С. 47–53.
6. *Дубровіна, Л.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 [Текст] / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. — К. : НБУВ, 1998. — 333 с.
7. *Єфименко, П. С.* Потребность в биографическом словаре южно-русских деятелей и несколько слов о его программе [Текст] / П. С. Єфименко // Киев. старина. — 1886. — Т. 14. — С. 805–809.
8. *Ісаєвич, Я.* Українське книгознавство : етапи розвитку [Текст] / Я. Д. Ісаєвич // Вісник Львів. ун-ту. — Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — Вип. 1. — С. 7–19. — (Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології).
9. *Зашкільняк, Л.* Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука [Текст] / Л. О. Зашкільняк // Укр. історіографія на зламі ХІХ і ХХ століть : здобутки і проблеми / ред. Л. О. Зашкільняк. — Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. — 406 с.
10. *Калакура, Я.* Українська історіографія в структурі історичної науки [Текст] / Я. С. Калакура // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. — К., 2000. — Число 5, ч. 2. — С. 402–415.
11. *Касьянов, Г.* «Націоналізація» історії : нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) [Текст] / Г. Касьянов // Укр. історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть : здобутки і проблеми / ред. Л. Зашкільняк. — Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. — С. 57–73.

12. Колесник, І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) [Текст] / І. І. Колесник. – К. : Генеза, 2000. – 256 с.
13. Корнейчик, І. І. Історія української бібліографії [Текст] : дожовтневий період : нариси / І. І. Корнейчик. – К. : Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР, 1971. – С. 111–244.
14. Левицкий, И. Е. Прикарпатская Русь в XIX-м веке в биографиях и портретах её деятелей с увзгляднением замечательных людей, которых 1772 г. застав при жизни [Текст] / И. Е. Левицкий [И. Е. Левицкий] – Л., 1898–1901. – Т. 1, вып. 1–4. – 224 с.
15. Лисовский, Н. Словарь [Текст] / Н. Лисовский // Энцикл. словарь в изд. Брокгауза и Ефрона : в 43 т. / под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. – СПб., 1900. – Т. 30. – С. 380–388.
16. Лутовинова, В. І. Теоретико-методичні засади та історія розвитку української рекомендаційної бібліографії (XI–XX) [Текст] / В. І. Лутовинова. – К. : Книжк. палата Укр., 2002. – 146 с.
17. Ляшко, С. М. Біографічна довідкова справа в Україні (60-ті рр. XIX – 40-і рр. XX ст.) [Текст] / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. – 85 с.
18. Попик, В. І. Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI ст. [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., 2008. – Вып. 4. – С. 8–40.
19. Р. М. Україна – назва [Текст] / Р. М. // Енцикл. українознавства : словникова частина : в 11 т. – Л. : Молоде життя, 2000. – Т. 9. – С. 3325–3326.
20. Реформатский, А. А. Техническая редакция книги [Текст] : Теория и методика работы / А. А. Реформатский, М. М. Каушанский. – М. : Гизлегпром, 1933. – 22 с.
21. Русановський, В. М. Українська мова як чинник етнонаціональної ідентифікації [Текст] / В. М. Русановський // Історія укр. культури : в 5 т. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 4, кн. 1. – С. 29–78.
22. Сарбей, В. Г. Історико-географічні регіони України в процесі національного відродження кінця XIII – початку XX ст. [Текст] / В. Г. Сарбей // Дніпропетр. іст.-археогр. зб. – Д. : Промінь, 1997. – Вып. 1. – С. 357–361.
23. Сахаров, А. М. Історіографія історії СРСР [Текст] : досоветський період / А. М. Сахаров. – М., 1978. – 256 с.
24. Скокова, Л. Г. Біографічний метод в соціології : історія і специфіка застосування [Текст] : автореф. дис. ... канд. соціол. наук / Л. Г. Скокова. – К., 1999. – 20 с.
25. Удод, О. Шкільний підручник як історіографічне явище [Електронний ресурс] / Олександр Удод // Права людини в Україні : інф. портал Харків. правозахисної групи. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1224510701>. – Назва з екрану.
26. Фельбаба, М. М. Історія проекту «Української Радянської Енциклопедії» у контексті політики «українізації» (1927–1934 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М. М. Фельбаба ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2001. – 18 с.
27. Чижко, В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / В. С. Чижко. – К. : БМТ, 1996. – 239 с.

Ляшко С. М. Періодизація розвитку української біографічної довідкової справи.

Ключові слова: періодизація історична, довідкова біографістика.

Розглянуто періодизацію історії розвитку української біографічної довідкової справи як методу систематизації накопиченого історіографічного матеріалу та його пізнання в конкретно-історичному та іншому вимірах. Запропоновані відповідні завданням періодизації критерії та принципи, зокрема, процеси національного відродження України та формування і розвитку національно-державницького світогляду українського народу.

Виділено такі періоди процесу української біографічної справи: національний період (друга пол. XIX – 1917); період державної незалежності (1917–1921); період української РСР (20-ті – сер. 30-х рр. XX ст.; друга пол. 50-х – початок 90-х рр. XX ст.; друга пол. 50-х – початок 90-х рр. XX ст.); новітній період (з початку 90-х рр. XX ст.).

З'ясовано головні ознаки та досягнуті результати кожного з періодів, окреслено перспективи дальшого розвитку наукової дисципліни.

Lyashko S.M. Periodization of the development of Ukrainian biographic reference.

Key words: historic periodization, reference biographistics.

The work describes the periodization of the history of development of Ukrainian biographic reference as a method of systematization of the gained historiographic material and its perception in specifically historic and other dimensions. It also offers criteria and principles corresponding to the tasks of periodization, such as the processes of the national renaissance of Ukraine and formation and development of the statist concepts of Ukrainian people.

Such periods of the process of Ukrainian biographic reference are defines: national period (second half of XIX century – 1917); state independence period (1917–1921); Ukrainian SSR period (the 20s – mid 30s of XX century; second half of the 50s – beginning of the 90s of XX century); modern period (beginning of the 90s of XX century till now).

The thesis reveals the main features and the results gained of each period, describes the prospects of the further development of the scientific discipline.

Ляшко С. Н. Периодизация развития украинского биографического справочного дела.

Ключевые слова: периодизация историческая, справочная биографистика.

Рассмотрена периодизация истории развития украинского справочного дела как метода систематизации накопленного историографического материала и его познания в конкретно-историческом и других измерениях. Предложены соответствующие задачам периодизации критерии и принципы, в частности, процессы национального возрождения Украины, формирование и развитие национально-государственного мировоззрения украинского народа.

Определены следующие периоды процесса украинского биографического дела: национальный период (вторая пол. XIX – 1917); период государственной независимости (1917–1921); период украинской ССР (20-е – сер. 30-х гг. XX в.; вторая пол. 50-х – начало 90-х гг. XX в.; вторая пол. 50-х – начало 90-х гг. XX в.); новейший период (с начала 90-х гг. XX в.). Выявлены главные признаки и достигнутые результаты каждого из периодов, очерчены перспективы дальнейшего развития научной дисциплины.